

บทที่ ๘

พระพุทธศาสนา

๑. ข้อที่ควรทราบทั่วไป

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเอกนิยม คือไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ไม่สอนโดยมีเทวดาเป็นศูนย์กลาง แต่สอนเน้นหนักในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง และเป็น ๑ ใน ๓ ที่นับว่าเป็นศาสนาของโลก คือมีผู้นับถือในหลายประเทศ ไม่จำเพาะในประเทศที่เกิดศาสนาขึ้น ศาสนาอื่นนอกจากพระพุทธศาสนาที่นับว่าเป็นศาสนาของโลก เพราะมีผู้นับถือในหลายประเทศ คือศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์

พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ ใครก็ตามแม้จะนับถือศาสนาอื่น หรือสอนศาสนาอื่น แต่ถ้าคำสอนนั้นถูก มีเหตุผล พระพุทธศาสนาก็รับรองว่าถูก แต่ในบางแห่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ในข้อที่สอนไม่ตรง

กันจนยกได้ จึงมาพิจารณาเฉพาะข้อที่ตรงกัน ว่าระหว่าง
พระพุทธเจ้ากับศาสดาที่สอนนั้น ๆ เมื่อสอนว่าสิ่งใดไม่ควร
ควรละแล้วใครจะละได้จริงตามที่สอนมากกว่ากัน หรือเมื่อ
สอนว่าสิ่งใดควร ควรประพฤติปฏิบัติแล้วใครจะปฏิบัติได้
จริงตามที่สอนมากกว่ากัน. (มหาต๋หนาทสูตร ทิณิกาย
พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนเล่ม ๒ หน้า ๔๕๓)

พระพุทธศาสดาสอนเรื่องเทวดาก็จริง แต่ก็ได้สอน
เน้นให้เห็นว่า เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือมนุษย์เรา
แหละอาจเป็นเทวดาได้ โดยตั้งอยู่ในคุณธรรมอันสูง และ
ถ้าเป็นเทวดาโดยความบริสุทธิ์แล้ว ก็สูงกว่าเทวดาทุกประ
เภท ความเป็นเทวดาในพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดมีได้
ในวัฏจักรนี้ ไม่ต้องรอให้ตายเสียก่อน และถ้าทำให้มีขึ้นได้
แล้ว ก็สูงกว่าประเภทอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง. หดักการจึงเน้น
หนักไปที่ความประพฤติปฏิบัติดีกว่า ฉายกระดับของคน
ธรรมดาให้เป็นเทพได้

ส่วนเทวดาโดยกำเนิด หรือเทวดาบนสวรรค์อย่าง
ที่ศาสนาทั้งหลายยกย่องให้เป็นเดิมนั้น แม้ทางพระพุทธศาสนา

จะกล่าวถึงไว้มานี้ ก็มีได้ยกย่องให้เป็นเลิศ คงถือเพียงถึง
มีชีวิตประเภทหนึ่ง ที่อาจพัฒนาฐานะของคนให้สูงขึ้นไปได้
แต่ก็มีอะไรจะเที่ยงแท้แน่นอน ย่อมตกอยู่ในอำนาจของกาล
และความเปลี่ยนแปลง เมื่อหมดแรงดังคือบุญแล้วก็อาจตก
ต่ำ หรือถูกแรงดังก็อบาปดังให้ต่ำลงไปอย่างไรก็ได้ สุด
แต่ได้ทำความดีความชั่วไว้มากน้อยเท่าไร และการเป็น
เทวดานั่นก็ไม่มีอะไรเป็นเครื่องรับประกันว่า จะไม่มีความ
เห็นผิด จะไม่ทำผิด ถ้าเห็นผิดและทำผิดแล้ว ก็ผู้นั้นผู้ที่
มีความเห็นถูก ทำถูกไม่ได้ ตกลงอุคตมคติสูงสุดทางพระพุทธ
ศาสนาจึงมีไว้อยู่ที่ความเป็นเทวดา แต่อยู่ที่การจะเกิด คือ
ความไม่ตัณหาหรือความเศร้าหมองในจิตใจ อันกล่าว
โดยย่อได้แก่ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นข้อ
สำคัญที่สุด ใครจะมีฤทธิ์มีเดชแค่ไหน แต่ถ้ายังมีกิเลส ยัง
อยากได้ ยังโกรธเคือง และยังหลงผิดต่าง ๆ แล้ว ผู้นั้นก็ยัง
ไม่ชื่อว่าได้ประสพผลดีทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา
อาจแบ่งหลักธรรมออกได้เป็นหลายชั้น ดังต่อไปนี้:—

๑. หลกหัวไป

มี ๓ ประการคือ ให้เว้นความชั่วทั้งปวง ๑ ให้ทำความดี ๑ ให้ชำระจิตใจให้สะอาด ๑ ท่านผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่าหลักทั่วไปดังกล่าวนี้นี้ ทั้งจุดศูนย์กลางอยู่ที่การปฏิบัติทางศีลธรรม และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสเป็นประมาณ มิได้บังคับบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลาง

๒. หลกการศึกษา

มี ๓ ประการคือ ๑. สีสสิกขา ศึกษาเรื่องศีล ได้แก่ การทำกายวาจาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องตามวินัย จนสามารถทำลายกิเลสอย่างหยาบได้ ๒. จิตตสิกขา ศึกษาเรื่องจิต คือหัดทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ จนสามารถทำลายกิเลสชั้นกลางได้ ๓. ปัญญาสิกขา ศึกษาเรื่องปัญญา คืออบรมปัญญาให้เกิดขึ้น เป็นเหตุรู้จริงในเรื่องของร่างกาย จิตใจและชีวิต ไม่คิดไม่ยึด จนสามารถทำลายกิเลสประเภทละเอียดได้

การศึกษา ๓ ชั้นนยอมนั่งให้ถึง “วิมุตติ” คือ “ความ

หลุดพ้น” ได้แก้หลุดพ้นทั้งจากเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๓. หลักสังคหวัตถุ หรือสังคัมสังเคราะห์

มี ๔ ประการคือ ๑. การเชื่อเพื่อให้มันที่เรียกว่าทาน ๒. การเจรจาอ่อนหวานไพเราะ ที่เรียกว่ามียวาจา ๓. การบำเพ็ญประโยชน์แก่กัน ที่เรียกว่าอัตถจริยา และ ๔. การวางตนให้เหมาะสม หรือให้เข้ากันได้กับผู้รับการสังเคราะห์ ที่เรียกว่าสมานัตตตา

ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตว่า งานสังคัมสังเคราะห์ที่กระทำกันอยู่ในปัจจุบันนี้ จะหนักหนักใหญ่ทั้ง ๔ ข้อไม่พ้น เช่น การให้คำแนะนำ ก็อาจสังเคราะห์เข้าในทานได้ เพราะท่านแปลว่าการให้ มี ๒ อย่างคือให้วัตถุสิ่งของที่เรียกว่า อามิสทาน ๓. การให้คำแนะนำที่เรียกว่าขัมมทาน ๑. ส่วนการพูดไพเราะอ่อนหวานนั้นเป็นการสังเคราะห์อย่างไร จะรู้ได้เองเมื่อจำเป็นต้องไปติดต่อกับใคร ๆ และได้รับคำพูดอย่าง

มะนาวไม่ม่น้ำ หรือคำดูถูกจากเจ้าหน้าที่ หรือผู้ที่เราไป
ติดต่อกับแล้วรู้สึกอย่างไร ก็พึงทราบเถิดว่าการพูดจาอ่อน
หวานไพเราะมีคุณค่าทางจิตใจ เป็นการส่งเสริมให้สังคมที่
ดำรงอยู่อย่างหนึ่ง ประการที่ ๓ คือการทำประโยชน์ให้
แก่ครอบครัวจนถึงการส่งเสริมให้ทุกชนิด ที่จะเป็ประโยชน์
แก่ผู้รับการส่งเสริม ส่วนข้อสุดท้ายคือการทำให้เข้า
กันได้กับผู้รับการส่งเสริม ซึ่งตรงกับคำว่า adaptability
นี้ ผู้เรียนวิชาสังคมส่งเสริมเข้าใจได้ดั่งคำ
เพียงไร

๔. หลักเรื่องที่ ๖ หรือการปฏิบัติชอบ

ระหว่างบุคคล ๖ ประเภท

พระพุทธเจ้าทรงเห็นมาณพคนหนึ่งให้ไว้คืออยู่ จึงทรง
แสดงธรรมเรื่องการให้ไว้คือในพระพุทธศาสนาว่า ได้แก่การ
ปฏิบัติชอบต่อบุคคล ๖ ประเภทคือ :-

๑. การปฏิบัติชอบระหว่างมารดาบิดา ผู้เปรียบด้วย
ทิศบูรพา กับบุตรธิดา

๒. การปฏิบัติชอบระหว่างครูอาจารย์ ผู้เปรียบด้วย
ทิศทักษิณ กับศิษย์

๓. การปฏิบัติชอบระหว่างมิตร ผู้เปรียบด้วยทิศอุดร
กับมิตรด้วยกัน

๔. การปฏิบัติชอบระหว่างภริยา ผู้เปรียบด้วยทิศ
ประจิม กับสามี

๕. การปฏิบัติชอบระหว่างสมณพราหมณ์ หรือนัก
บวชผู้เปรียบด้วยทิศเบื้องบน กับชาวบ้าน

๖. การปฏิบัติชอบระหว่างลูกจ้าง ผู้เปรียบด้วยทิศ
เบื้องต่ำ กับนายจ้าง

คำสอนข้อนี้ขอให้ทุกคนปฏิบัติชอบต่อกัน อันจะทำ
ให้อยู่ร่วมกันเป็นผาสุกใจดังคมอย่างดียิ่ง

๕. หลักของผู้มีใจสูง หรือพรหมวิหารธรรม

หลักธรรมเรื่องนี้เขาเรียกว่าหลักธรรมของผู้ใหญ่
แต่ที่ใช้คำว่าหลักของผู้มีใจสูงนั้นเพื่อให้ความชัดขึ้นว่า หลัก
คำสอน ๔ ข้อนี้ทำจิตใจของคนให้สูงจริง ๆ พุทธศาสนิก

ชาวตะวันตกเรียกหลักธรรมนี้ว่า The Four Divine States of Mind (สภาพที่เป็นเทวดาของจิตใจ & ประการ) การตั้งชื่ออย่างนี้เพื่อให้สมคดียกกับคำว่า “พรหมวิหาร” ซึ่งแปลว่า “ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระพรหม” คือ :-

๑. เมตตา ไม่ตรีจิตคิดจะให้เป็นผู้ (ตรงกันข้ามกับพยาบาท)
๒. กรุณา เห็นคุณหรือดั่งดาร์คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (ตรงกันข้ามกับความโหดร้าย หรือความคิดเบียดเบียน)
๓. มุทิตา พดอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี (ตรงกันข้ามกับริษยา)
๔. อุเบกขา วางใจเป็นกลาง (ตรงกันข้ามกับกำเอียง).

ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตว่าในศาสนาต่าง ๆ ก็มีคำสอนเรื่องเมตตาหรือกรุณาไว้ แต่การนำคุณธรรมของผู้มีใจสูงรวม & ลักษณะมาเข้าหมวดกันครบ & ข้อ ภายใต้นามรวมอันเดียวกันนี้ พระพุทธศาสดาสอนไว้ไม่พ้องกับใครเลย นอก

จากนี้ในการแผ่ความรู้ดีของผู้มีใจสูงทั้ง ๔ ชั้น ยังมีคำ
สอนเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่งที่เรียกว่า “อปปมัญญา” คือให้
แผ่ความเป็นผู้มีใจสูงทั้ง ๔ ลักษณะนี้ไป โดยไม่เจาะจง ไม่
จำกัดประมาณ ไม่เลือกว่าเป็นพวกเดียวกันหรือคนต่าง
ศาสนาเดียวกันหรือต่างศาสนา ชาติเดียวกันหรือต่างชาติ
แม้สัตว์ดิรัจฉานก็มีส่วนได้รับเมตตากรุณาด้วย การเจริญ
หรือนำเพ็ญ “อปปมัญญา” คือการแผ่คุณธรรมทั้ง ๔ ข้อ
ไปในสัตว์หาประมาณมิได้ ไม่เจาะจงหรือจำกัดนี้ พุทธ
ศาสนิกชนนิยมทำกันอยู่ทั่วไป เช่นท่านจะดังเกิดได้เวลาไป
ฟังปาฐกถาที่พุทธมณฑลหรือยุวพุทธมณฑล จะมีบทสวด
ให้แผ่เมตตาไปในสัตว์ทั้งปวงเป็นประจำ

๖. หลักจริยศาสตร์

คำว่า “จริยศาสตร์” ผู้เขียนใช้ให้ขนานกับคำว่า
“ethics” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งในหนังสือศาสนาเปรียบเทียบ
ได้กล่าวไว้แล้วถึงหลักจริยศาสตร์ของศาสนาทุกศาสนา
ในที่นี้จะนำมากล่าวพอให้เห็นความสำคัญ หลักจริยศาสตร์
หรือศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา มี ๓ ชั้น คือ ๑. ขันมุต

ฐาน ๒. ชนกลาง ๓. ชนสูง ดังต่อไปนี้ :—

ก. จริยศาสตร์ขั้นมูลฐาน

เรียกว่า “คัต ๕ ขรรม ๕” หรือ “เบญจคัต เบญจขรรม” ดังต่อไปนี้ :—

๑. เว้นจากฆ่าสัตว์หรือมนุษย์ เป็นคัต มีเมตตา
กรุณาต่อสัตว์หรือมนุษย์ เป็นขรรม
๒. เว้นจากลักขโมยเป็นคัต เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และ
ประกอบอาชีพสุจริตเป็นขรรม
๓. เว้นจากประพฤตินิโคตเป็นคัต ดำรงใน
กามเป็นขรรม
๔. เว้นจากพูดปดเป็นคัต พูดจริงเป็นขรรม
๕. เว้นจากดื่มสุราเมรัยเป็นคัต มีสติดำรงระวัง
เป็นขรรม

ข. จริยศาสตร์ขั้นกลาง

เรียกว่า “กุศลกรรมบถ ๓๐ ประการ” ดังต่อไปนี้ :

ทางกาย ๓ ข้อ

๑. เว้นจากฆ่าสัตว์หรือมนุษย์
๒. เว้นจากลักทรัพย์
๓. เว้นจากประพฤตินิคมในกาม

ทางวาจา ๔ ข้อ

๑. เว้นจากพูดปด
๒. เว้นจากพูดยุยงให้แตกร้างกัน
๓. เว้นจากพูดคำหยาบ
๔. เว้นจากพูดเหลวไหลเพื่อเจ้อ

ทางใจ ๓ ข้อ

๑. ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน
๒. ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น หรือคิดให้เขาถึงความพินาศ
๓. ไม่เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม โดยมีความเห็นถูกต้องว่า ทำดีได้ก็ ทำชั่วได้ชั่ว มารดาบิดามีคุณ เป็นต้น

ค. จริยศาสตร์ขั้นสูง

เรียกว่า “อริยมรรค” แปลว่า “ทางอันประเสริฐ”
 บ้าง เรียกว่า “มัชฌิมา ปฏิปทา” แปลว่า “ข้อปฏิบัติ
 หรือทางสายกลาง” บ้าง มี ๘ ประการ ดังนี้ :-

๑. ความเห็นชอบ คือ มีปัญญาเห็นอริยดำจ ๔
 ประการ
๒. ความดำริชอบ คือ ดำริในการออกจากกาม,
 ดำริในการไม่เบียดเบียน, ดำริใน
 การไม่เบียดเบียน
๓. การเจรจาชอบ คือ ไม่พูดปด, ไม่พูดต่อเติม
 ได้แก่ให้แตกร้าง, ไม่พูดคำ
 หยาบ, ไม่พูดเพื่อใจ
๔. การกระทำชอบ คือ ไม่ฆ่าสัตว์หรือมนุษย์, ไม่
 ดักฉ้อ, ไม่ประพฤตินิคมในกาม
๕. การเลี้ยงชีพชอบ คือ ไม่หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด
 ที่มีโทษ ประกอบอาชีพที่ชอบ
 ชรรณ

๖. ความเพียรชอบ คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้น, เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว, เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น, เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้ว
๗. การตั้งสติชอบ คือ ตั้งสติพิจารณา ร่างกาย, เวทนา หรือความรู้สึกทุกข ครอบงำไม่ทุกข ไม่สุข, จิต และธรรมรวม ๔ ประการ ให้รู้เท่าทันเห็นทั้งความเกิดความดับ
๘. การตั้งใจมั่นชอบ คือ การทำจิตใจให้สงบเบญจสมาธิอย่างแน่นหนา ที่เรียกว่าได้ฌาน ๔

๗. หลักกรรมและหลักการพึ่งตัวเอง

หลักกรรมหนักดั่งว่วงๆ ก็คือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่ในขั้นต้นนำหลักพึ่งตัวเองมารวมไว้ด้วย เพื่อให้เห็นลักษณะพิเศษที่พระพุทธเจ้าต่างจากศาสดาอื่นโดยเฉพาะศาสดายินดูหรือพราหมณ์

คำสอนฮินดูหรือพราหมณ์มักจะอ้างหลักคำสอนเรื่องกรรมว่าเป็นหลักใหญ่ในคำสอนนั้น แต่หลักการเรื่องพรหมลิขิต คือแล้วแต่พระพรหมจะลิขิตชีวิตของใครตามความพอใจก็ดี หลักการเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะก็ดี ย่อมแย้งกันกับหลักกรรมอยู่ในตัว พระพุทธเจ้าสอนว่าคนเราจะดีเดวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ แต่ดีเดวเพราะกรรมคือการกระทำของตนเอง ก็เพื่อกำหนดคำสอนฮินดูในข้อที่ว่าผู้เกิดมาเป็นพราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐสุด ผู้ที่เกิดในวรรณะอื่นจะต้องยกย่องและนับว่าเรอพราหมณ์ ถ้าถือหลักกรรมแล้วก็จะเห็นว่ากรรมนั้นแหละคือสิ่งลิขิตชีวิตของคน คือใครทำดีก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว

และหลักกรรมย่อมกลมกลืนกับหลักการพึ่งตัวเอง คือไม่ต้องมีการอ่อนน้อม เช่นตบวงเขาใจเทพเจ้าหรือใครๆ แต่อาศัยการลงมือทำความดีของตนช่วยตนเอง ทางพระพุทธเจ้าสอนถือว่าไม่ควรอ่อนน้อมผิ่่งน้ำให้เข้ามาหา ควรอาศัยเรือหรือแพข้ามไปด้วยตนเอง หรือไม่ควรอ่อนน้อมให้ชั่วกลายเป็นดี หรือให้ดีกลายเป็นชั่ว รู้ว่าชั่วจงคเว้น รู้ว่าดี

จงประพฤติปฏิบัติ การเข้าใจหลักนี้ทำให้ใจเป็นอิสระ ไม่
ต้องมัวเหลียวหาที่พึ่งอยู่รอบด้าน เพราะที่พึ่งที่แท้จริงอยู่ที่
ตัวเรา^๕เอง เมื่อตกลงใจว่าตนเป็นที่พึ่งของตนแล้วก็จะ
ชวนชวยลงมือช่วยตัวเองไม่ปล่อยให้เสียเวลาไปเปล่า ๆ

หลักกรรมนี้แหละที่ตอบปัญหาว่า เหตุใดคนเกิดมา
จึงไม่เหมือนกัน มีสภาพแวดล้อมต่างกัน ไม่ต้องไปหลง
โกรธหลงโทษผู้สร้างว่าไม่มีความยุติธรรม ที่สร้างบางคนให้
เกิดมามีของมากมาย แต่บางคนให้มั่งคั่งบริบูรณ์จนไม่รู้จะใช้
เงินทองเข้าของอย่างไรหมด และหลักกรรมนี้แหละที่ทำให้
ชาวยุโรปในยุคปัจจุบันหันมานับถือพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น
อย่างมากมาย

๔. หลักเอาชนะทุกข์หรือดับทุกข์ (อริยสัจ ๔)

การเอาชนะทุกข์หรือดับทุกข์^๕ พระพุทธเจ้าทรงแสดง
ไว้ในพระธรรมเทศนาคราวแรก เรียกว่า “อริยสัจ”
หรือ “ของจริงอย่างประเสริฐ” ๔ ประการ คือ :—

- | | |
|---------------------------------|------|
| ๑. ทุกข์ | ผล |
| ๒. เหตุให้ทุกข์เกิด | เหตุ |
| ๓. ความดับทุกข์ | ผล |
| ๔. ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ | เหตุ |

การจะเอาชนะทุกข์จำเป็นต้องรู้จักทุกข์ว่าได้แก่อะไร
แล้วสำรวจดูต้นเหตุจนพบว่าได้แก่อะไร แล้วจึงลงมือปฏิบัติ
เพื่อให้บรรเทาความดับทุกข์ หลักธรรมข้อนี้จึงนับว่าสำคัญ
อย่างยิ่งข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา

๙. หลักอุคคตติสูงสุด คือพระนิพพาน

คำว่า “นิพพาน” หมายความว่า “ดับ” คือดับ
เพลิงกิเลส อันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลงอย่าง
หนึ่ง ดับเพลิงทุกข์คือความเวียนว่ายตายเกิด หรือเกิดแก่
เจ็บตายเป็นต้นอีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้บรรลุนิพพานแล้ว
แต่ยังมีชีวิตอยู่ เช่นพระพุทธเจ้าและพระอรหันตชนะเมื่อยัง
ทรงชีพอยู่ ชื่อว่าบรรลุนิพพาน “กิเลสนิพพาน” คือ “ความดับ
กิเลส” เมื่อสิ้นชีวิตแล้วชื่อว่าบรรลุนิพพาน “ขันนนิพพาน” คือ

“ความคับขัน” ที่ว่านิพพานเป็นอุดมคติสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ก็เพราะการเรียนรู้ก็ตาม การประพฤติปฏิบัติก็ตาม เป็นไปเพื่อทำกิเลสคือความไม่ดีไม่งามต่าง ๆ ทางจิตใจให้ลดน้อยลงจนถึงดับโดยไม่เหลือในที่สุด เมื่อบรรลุถึงภาพเช่นนั้นแล้ว ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา ในพระพุทธศาสนามีสัญลักษณ์มากมายหลายอย่าง ดังจะนำมาถวายเป็นข้อ ๆ ต่อไปนี้ :—

๑. **สัญลักษณ์โคจร** ได้แก่พระพุทธรูป ซึ่งสร้างขึ้นในอิริยาบถต่าง ๆ พุทธศาสนิกชนเคารพบูชาพระพุทธรูป แต่ก็ได้มีการเตือนและสอนกันมิให้ความเคารพไปติดไปจนเพียงแค่อิฐ ปูน ดินทราย หรือโลหะ ที่นำมาทำให้เป็นพระพุทธรูป หากให้ระลึกถึงพระคุณต่าง ๆ เช่น พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ฉะนั้นพระพุทธรูปจึงเป็นดังแทนคล้ายอนุสาวรีย์ ที่ทำให้ผู้พบเห็นน้อมจิตระลึกถึงบุคคลที่อนุสาวรีย์นั้นเป็นตัวแทนอยู่

๒. **สัญลักษณ์โดยอ้อม** ในสมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูป ได้มีการสร้างเทวหรือพระบาทขึ้นเป็นตัวแทนพระพุทธรูป เพื่อเป็นที่เคารพบูชาอย่างสูง เพราะฉะนั้นการไหว้พระพุทธรูป ผู้ไหว้จึงไม่ต้องมีข้อข้องใจว่าเป็นรอยพระบาทจริงหรือจำลอง เพราะตามหลักทางพระพุทธศาสนาบุคคลที่คิดอยู่เพียงแค่ว่าขอยอมไม่ชื่อว่าอยู่ใกล้ชีวิตพระพุทธรูปอย่างแท้จริงอยู่แล้ว ผู้ใดติดตามพระพุทธรูปไปทุกแห่งถึงขนาดจับชายสังฆาฏิท่านยังตรัสว่ามิได้อยู่ใกล้ชีวิตพระองค์ คือเมื่อตั้งอยู่ในคุณงามความดี ประพฤติปฏิบัติชอบตามธรรมะจึงชื่อว่าอยู่ใกล้พระองค์ เพราะฉะนั้นผู้กราบไหว้พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธรูปที่เข้าใจเรื่องราวจึงถือว่ารอยพระพุทธรูปนั้นเป็นเพียงสัญลักษณ์ ให้น้อมระลึกถึงพระคุณต่าง ๆ ของพระพุทธรูป ซึ่งคนจะได้เจริญรอยตามอย่างที่เราเรียกว่าเจริญรอยตามพระยุคลบาท เพราะพระบาทยอมแทนทงองค์พระพุทธรูป และรอยแห่งความดีที่พระพุทธรูปทรงประทับไว้ให้เป็นแบบอย่าง

๓. **สัญลักษณ์โดยอ้อม** ได้แก่รูปธรรมจักร

หมายถึงวงศ์คือพระธรรม ซึ่งเป็นเครื่องเปรียบเทียบกับ
การแผ่อาณาจักรของพระจักรพรรดิในทางโลก เมื่อตั้งอร
คัมภีร์หมื่นเพื่อแผ่อาณาจักรทางโลกเมื่อไร ก็หมายถึงว่า
สงครามหรือการนองเลือดได้เริ่มขึ้นแล้ว แต่วงศ์คือพระ
ธรรมเริ่มหมื่น คือพระพุทธเจ้าเริ่มเทศน์ดังสอนเมื่อใด
เมื่อนั้นต้นตอเริ่มทอดงันในโลก ในประเทศไทยนิยมใช้
รูปธรรมจักรเป็นเครื่องหมายทางพระพุทธศาสนา มีการ
ยกของธรรมจักรในวันสำคัญ เช่น มาฆบูชา วิสาขบูชา
อาสาฬหบูชา เป็นต้น

๔. สัญลักษณ์โคธอัม ได้แก่อุปไบโพธิหรือ
คันโพธิ เพราะไม้โพธิเป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยร่ม
เงาในระหว่างเวลาที่ทรงบำเพ็ญเพียร และตรัสรู้พระอนุตร
สัมมาสัมโพธิญาณ การให้เกียรติแก่ต้นโพธิจึงตามมา
เนื่องจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แท้จริงไม้โพธิชื่อใน
ภาษาบาลีว่า “อัสสัคถะ” รวมเรียกว่า “อัสสัคถพฤษ์”
แต่เพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จึงได้
เรียกว่าโพธิ (ตรัสรู้) บางครั้งก็รวมเรียกว่า “โพธิพฤษ์”

ในจังหวัดภาคเหนือของไทย นิยมทำไม้งามไปคำกั้งโพธิ์ ถือว่าได้บุญ การกระทำเช่นนั้นเป็นการตั้งตนโดยใช้วัตถุเป็นเครื่องแสดง กล่าวคือช่วยกันคำกั้งโพธิ์ ก็เท่ากับช่วยกันตั้งเสริมปัญญาตรัสรู้ดีจรรรมให้รุ่งเรืองอยู่ อันกินความไปถึงการช่วยกันคำจุนพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง อำนวยความร่มเย็นเป็นสุขแก่ประชาชนสืบต่อไป ผู้เห็นไม้อำกั้งโพธิ์ยอมได้รับคำเตือนอยู่เนืองนิตย์ ให้ช่วยกันตั้งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

๕. สัญลักษณ์โดยอ้อม ได้แก่ธงฉัพพัชณรังดี ประเทศลังกาคิดขึ้น และใช้ธงนี้มาแต่ในสมัยประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งแรกที่กรุงโคตัมโบ นครหลวงของประเทศนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ (ค.ศ. ๑๙๔๐) ผู้แทนลังกาได้เสนอญัตติขอให้ใช้ธงฉัพพัชณรังดี เป็นธงทางพระพุทธศาสนา ที่ประชุมอันประกอบด้วยผู้แทนพุทธศาสนิกชนประมาณ ๒๘ ชาติได้รับข้อเสนอนั้น แต่ให้เพิ่มธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนามระหว่างชาติด้วย

มติของที่ประชุมมีดังนี้ “ธรรมจักร มี ๘ ก่า (๘ ขั้ว)
 ดอ) อันหมายถึงธรรมมรรคมีองค์ ๘ ได้รับการรับรองให้
 เป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาระหว่างชาติ และธง
 ทางพระพุทธศาสนา ๖ สี ซึ่งใช้อยู่ในประเทศดังกล่าวขณะนี้
 ได้รับให้ใช้เป็นธงแห่งพระพุทธศาสนาระหว่างชาติ”

อาศัยมติอันนี้ในการประชุมทางพระพุทธศาสนาระหว่าง
 ชาติ ก็มีการชักธงฉัพพัณณรังสีขึ้นเป็นที่สังเกต แต่ฉนวน
 ใหญ่พุทธศาสนิกชนในประเทศไทย พอใจใช้ธงรูปธรรม
 จักรมากกว่า

คำว่า “ฉัพพัณณรังสี” คือรังสี ๖ สี ซึ่งกล่าวกัน
 ว่าเมื่อออกจากพระกายของพระพุทธเจ้า คือสีเงิน, สีเหลือง,
 สีแดง, สีขาว, สีแสด และสีเดือมประภัสสร คือสีทั้ง ๕ ข้าง
 กันรวมกัน ในรูปธงเมื่อถึงสีที่ ๖ นี้ ก็นำสี ๕ ข้างกันมา

๑. รายงานการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ครั้งที่ ๑ หน้า
 ๑๓ รายงานนี้เป็นภาษาอังกฤษ พิมพ์ในประเทศไทย

เรียงแบ่งกันให้ได้อีก ๕ ตั้ เป็นดั่งที่ ๖ ผู้สนใจจะดูได้ที่ป้ายศูนย์ประจำถิ่น (Regional Centre) ของพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ที่หน้าพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ถนนพระอาทิตย์ พระนคร

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ฉัพพณันวัธ” หรือ “วัธมี ๖ ตั้” นั้นย่อมแสดงถึงความรักที่พุทธศาสนิกชนยกย่องพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ประทานความสว่างทั้ง ๖ ทิศ ไม่ว่าจะเดินเข้าไปในที่ไหนก็ทำบุญจักได้ คงาคือบุญของมหาชนในที่นั้น ๆ ให้สว่าง ไม่ตกเป็นทาสของความหลงผิดต่าง ๆ

ความจริงเรื่องของสัญลักษณ์นี้เป็นเรื่องธรรมดาสามัญคน จะมากมายก็อย่างที่สุดแต่จะพอใจ เมื่อถึงลำดับแห่งคริสต์ศาสนาท่านผู้อ่านจะพบว่าสัญลักษณ์ หรือ Symbols ในคริสต์ศาสนานั้น เท่าที่มีผู้รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มได้มีไม่น้อยกว่า ๓๕๒ อย่าง

นิกายแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามี
นิกายใหญ่อยู่ ๒ นิกาย คือ เถรวาท กับมหายาน

เถรวาท แปลว่า “วาทะของพระเถระ” หมายถึง พระพุทธเจ้าंनाแบบดั้งเดิม พยายามรักษาพระธรรมวินัย ตามแบบอย่างทีพระเถระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้า เช่น พระมหากัสสป พระอุบาลี และพระอานนท์ได้ทำสังคายนา คือรวบรวมร้อยกรองและจัดระเบียบไว้ ในสมัยที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ประมาณ ๓ เดือน แต่มีการเตรียมการ ตั้งแต่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเรียบร้อยแล้ว ตามหลักการของนิกายนี้ พยายามไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไข และมีข้อห้ามมิให้เพิกถอนบทบัญญัติไว้ด้วย นิกายเถรวาทนั้น บางครั้งเรียกทักษิณนิกาย แปลว่านิกายฝ่ายใต้ เพราะในสมัยต่อมาเมื่อเกิดนิกายมหายานแล้ว นิกายเถรวาทตั้งอยู่ทางภาคใต้ของอินเดีย จึงได้รับนามตามทิศทางที่ตั้งอยู่ อีกอย่างหนึ่งมีข้อซึ่งฝ่ายมหายานตั้งให้ว่า หินยาน แปลว่า ยานเล็ก หรือยานเตว เพราะนำสัตว์ให้ข้ามวัฏฏสงสาร ไม่ได้มากเหมือนมหายาน แต่นามนี้เป็นที่รู้กันว่าตรงกันในสมัยที่มีการแข่งขันระหว่างนิกาย จึงมีการยกฝ่ายหนึ่ง กดฝ่ายหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ (ค.ศ. ๑๙๔๐) เมื่อมีการประชุม พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกครั้งที่ ๑ ในประเทศลังกา ซึ่ง

ผู้แทนประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทุกฝ่ายได้ร่วมมือกัน
เพื่อให้พระพุทธศาสนามีกำลังเข้มแข็งขึ้น ที่ประชุมจึงลงมติ
ให้เลิกใช้คำว่าหินยาน แต่ให้ใช้คำเถรวาทแทนตั้งแต่บัดนั้นมา

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท คือ ไทย,
พม่า, ลังกา, ลาวและเขมร พระพุทธศาสนาแบบเถรวาท
นี้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี อ่านข้อความตรงกัน
แม้จะพิมพ์ด้วยอักษรต่างกัน

มหายาน แปลว่า “ยานใหญ่” เป็นนามซึ่งตั้งขึ้น
เพื่อแสดงว่าพระพุทธศาสนาแบบนี้ สามารถช่วยให้สัตว์ข้าม
พ้นวัฏฏสงสารได้มาก มีการเพิ่มเติมแก้ไขคัมภีร์แสดงพระ
ธรรมวินัยเป็นครั้งคราว นิยามมหายานนี้มีเค้ามามาตั้งแต่พระ
พุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓๐๐ ปี มีการทำสังคายนาครั้งที่ ๒
การทำสังคายนาครั้งนั้นเพื่อแก้ไขความประพฤติทางวินัยบาง
ข้อรวม ๓๐ ประการ มีลักษณะใหญ่ที่เรียกว่ามหาสังฆิกะ
(ผู้เนื่องในสังฆคณะใหญ่) ได้แยกความคิดเห็นและคณะ

ออกไปเป็นส่วนหนึ่ง ซึ่งในภายหลังบางส่วนได้กลายเป็น
มหายานไป นิกายมหายานมีนามเรียกว่า “อุคตวินิกาย”
แปลว่า “นิกายฝ่ายเหนือ” เพราะตั้งอยู่ทางภาคเหนือของ
อินเดีย บ้างเรียกว่า “อาจริยวาท” แปลว่า “วาทะของ
อาจารย์” เป็นคำคู่กับเถรวาท คือเถรวาทหมายถึงวาทะ
ของพระเถระรุ่นแรกๆ ที่เห็นพระพุทธเจ้า ส่วนอาจริยวาท
หมายถึงวาทะของอาจารย์รุ่นต่อ ๆ มา

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน คือ
ทิเบต, เวียดนาม, จีน, เกาหลีและญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังมี
ประเทศดึกดำบรรพ์ และภูตแดนซึ่งเล็ดลอดมา ตั้งอยู่ทางพรมแดน
ของอินเดีย เกือบจะกล่าวได้ว่าอยู่ในอาณาเขตของอินเดีย ก็
นับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน

มีข้อที่พึงสังเกตก็คือ ทั้งเถรวาทและมหายาน ต่างมี
หลักธรรมส่วนใหญ่ที่เป็นหลักทั่วไปเข้ากันได้ เช่นหลักทั่วไป
หลักอริยสัจ ยังมีการจัดตั้งพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่ง
โลก ซึ่งเป็นองค์การรวมของพระพุทธศาสนาทุกนิกายด้วย

ก็ทำให้มีความเข้าใจกันดีขึ้น มีความร่วมมือร่วมใจกันทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวมดีขึ้น ในปัจจุบันมีการศึกษาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างเถรวาทกับมหายาน เพื่อประสานความเข้าใจดีระหว่างกัน แต่งานเผยแผ่ศาสนายังทำได้ไม่เข้มแข็งเหมือนนักเผยแผ่แห่งศาสนาอื่นบางศาสนา

ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เรื่องที่นับว่าสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา ก็คือการทำสังคายนา หรือร้อยกรองจัดระเบียบพระธรรมวินัย ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนที่ว่าด้วยประวัติคัมภีร์ศาสนา เรื่องที่น่าสนใจในลำดับต่อมาก็คือ พระพุทธศาสดาเกิดขึ้นในอินเดียแล้วแผ่ไปสู่ประเทศอื่นเมื่อไร ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเรื่องการที่พระพุทธศาสดาประดิษฐานในประเทศต่างๆ เท่าที่จะค้นคว้าได้

๑. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศลังกา เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดจนครของราชสมบัติขึ้น ประมาณ พ.ศ. ๒๓๘ ต่อมาอีก ๑๖ ปี หรือ ๑๗ ปี ก็ระหว่าง พ.ศ.

๒๓๓-๒๓๕ จึงมีการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว พระเจ้าอโศกได้ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ รวมหลายสายด้วยกัน โดยเฉพาะได้ทรงส่งพระมหินทเถระ ผู้เป็นพระราชบุตรไปประกาศศาสนาในลังกาทวีป ซึ่งเป็นผลให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงในประเทศลังกาจนปัจจุบันนี้

๒. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศพม่า พุทธศาสนิกชนชาวพมามีความเชื่อกันว่า พระโสดนะ กับพระอุคกระ สมณทูตของพระเจ้าอโศกซึ่งเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมินี้ ก็คือไปสู่เมืองสะเทิม (Thaton) ของพม่านั้นเอง เป็นแต่ว่าในสมัยนั้นเป็นอาณาจักรมอญหรือตะเลง กล่าวคือมอญหรือตะเลงครอบครองเมืองพะโค (หรือเปก หรือหงสาวดี) และเมืองสะเทิม (หรือสุขัณณาวดี) แต่นักประวัติศาสตร์บางคนก็กล่าวว่าพระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศพม่า ภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วประมาณพันปีเศษ คือจับเอาประวัติศาสตร์ตอนที่พระเจ้าอโนรธาตั้ง

หรืออนุพุทธะ นับถือพระพุทธศาสดาและเผยแผ่พระพุทธ
ศาสดา

๓. พระพุทธศาสดาไปสู่ประเทศไทย พุทธ
ศาสนิกชนชาวไทยก็เชื่อกันว่าชาวพม่าว่าพระพุทธศาสดาไป
สู่ประเทศไทยครั้งแรกเมื่อพระโสดนและพระอุคตระ เดินทาง
ทางไปประกาศศาสดาที่สุวรรณภูมิ และเชื่อว่าบริเวณพระ
ปฐมเจดีย์และใกล้เคียงจะเป็นสุวรรณภูมิ เพราะได้ขุดพบ
โบราณวัตถุรุ่นราวคราวเดียวกับสมัยพระเจ้าอโศกหลาย
อย่าง คงลงว่าถ้าเชื่อกันนี้พระพุทธศาสดาก็ไปสู่ประเทศ
พม่าและประเทศไทยไม่เกิน พ.ศ. ๓๐๐ แต่นักประวัติศาสตร์
บางคนก็เชื่อว่า พระพุทธศาสดาไปสู่ประเทศไทยประมาณ
คริสต์ศตวรรษที่ ๑ หรือ ๒ คือประมาณ พ.ศ. ๕๔๔ ถึง
พ.ศ. ๗๔๓ ผู้เขียนขอผ่านข้อความละเอียดทางประวัติศาสตร์
ไป เพราะเป็นเรื่องที่จะต้องค้นคว้าเป็นพิเศษอีกต่างหาก ใน
ขั้นนี้จึงกล่าวไว้อย่างกว้าง ๆ

๔. พระพุทธศาสดาไปสู่ประเทศเขมร ตาม
รายงานของผู้แทนเขมรคือพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก

พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศนั้นประมาณศตวรรษที่ ๓ แห่ง
คริสต์ศักราช คือเมื่อ พ.ศ. ๗๕๓ ปีล่วงมาแล้ว ผู้ใช้นามว่า
อาร์. ซี. มัจมุดา (R.C. Majumdar) ได้เขียนเรื่องนี้ไว้ว่า
การค้นพบทางโบราณคดีกับประวัติศาสตร์ฝ่ายจีนยืนยันตรง
กันว่า ปลายศตวรรษที่ ๕ แห่งคริสต์ศักราช คือประมาณ
พ.ศ. ๓๐๐๐ นั้น พระพุทธศาสนาได้เจริญอยู่แล้วในเขมร
แม้ว่าจะไม่แพร่หลายไปทั่วประเทศ ฉะนั้นจึงพอสนับสนุนฐาน
ได้ว่าพระพุทธศาสนามุ่งเข้าไปสู่เขมร ระหว่าง พ.ศ. ๗๕๓
ล่วงแล้วแน่นอน

๕. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศเวียดนาม
หรือจัมปา ภาคใต้ของฝั่งทะเลตะวันออกของแหลมอินโดจีน
ซึ่งเรียกว่าอันนัมนี้ ปัจจุบันเรียกว่าเวียตนาม สมัยก่อน
เรียกว่าจัมปา มีหลักฐานว่าพระพุทธศาสนาได้ไปประดิษ-
ฐานอยู่ในเวียตนาม ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๓ คือก่อน พ.ศ.
๗๕๔ ถึง ๗๕๓ เหตุผลก็คือการพบพระพุทธรูปดำริด สมัย
อมราวดีในประเทศนั้น และหลักฐานจากประวัติศาสตร์ฝ่าย
จีน

๖. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศจีน ในสมัยราชวงศ์ฮั่น เมื่อ ค.ศ. ๖๓ (พ.ศ. ๖๐๕) พระเจ้ามิ่งตี้ทรงส่งทูตไปสืบพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย และได้รับพระพุทธรูปและคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๗. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศเกาหลี พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งข้อเขียนต่าง ๆ ในภาษาจีนไปสู่ประเทศเกาหลีประมาณปี ค.ศ. ๓๗๒ หรือ พ.ศ. ๙๑๕

๘. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศญี่ปุ่น จากเกาหลี พระพุทธศาสนาได้ไปสู่ญี่ปุ่นเมื่อประมาณปี ค.ศ. ๕๕๒ หรือ พ.ศ. ๓๐๙๕

๙. พระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศทิเบต ประมาณ พ.ศ. ๙๔๔ ถึง ๑๐๔๓ (คริสต์ศตวรรษที่ ๕) มีผู้นำคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจากอินเดียไปสู่ทิเบต แต่ไม่ได้รับความสนใจ จนกระทั่งถึงกลางศตวรรษที่ ๗ แห่ง ค.ศ. (ประมาณ พ.ศ. ๑๓๙๕ เป็นต้นไป) พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นในทิเบต